

Ünite3: Ses Bilgisi

Giriş

Konuşma seslerini özellikleri, türleri, sözcüklerdeki sıralanışları, görevleri ve uğradıkları değişmeler açısından araştıran, sınıflandıran ve herhangi bir kurama dayalı olmayan, genellikle fiziksel yönleri ağır basan dil bilgisi dalına ses bilgisi denir. Bu ünite de Türkçedeki sesler ve yazıdaki karşılığı olan harfler ele alınmaktadır.

Ses bilgisi ile ilgili temel kavramlar

Konuşma sesi

Ses, doğal veya doğal olmayan bir varlık tarafından yani anatomik, mekanik vb. yollarla ortaya çıkan fiziksel enerjinin havada oluşturduğu titreşimlerin kulak kepçesi tarafından toplanması, dış kulaktan iç kulağa, oradan karmaşık süreçlerle beyne iletilmesi ve beyinde yorumlanmasıyla ortaya çıkan fiziksel dalgalardır. Konuşmaya yarayan seslere *konuşma sesleri* denir.

Konuşma sesleri, ses yolu adı verilen akciğerlerden başlayıp burunda ve dudaklarda sona eren bir düzenek tarafından üretilir. İnsanın kafatasında iki büyük boşluk vardır. Bu boşluktan üstte olan *burun boşluğu*, altta olan *ağız boşluğudur*. Ağız boşluğunda *ağız sesleri*, geniz boşluğunda *geniz sesleri* oluşur.

Harf

Seslerin yazıdaki karşılığına harf; bir dildeki sesleri karşılayan işaretlerin belirli bir sırada meydana getirdiği harfler topluluğuna ise *alfabe denir*.

1928 yılında Harf Devrimi ile kabul edilen ve 1929'da resmen uygulanmaya başlayan yeni Türk alfabesinde, Latin alfabesinin temel harfleri alınmış, ayrıca bu temel harflerde bazı değişiklikler gerçekleştirilerek yeni harfler yapılmıştır.

Türk alfabesi, ses-yazı karşılıklımı ilkesini esas alır. Sesler (ünlüler ve ünsüzler), kısaca, iki sözcüğü ayırt eden en küçük birim; yazı (harfler) ise yazım sistemindeki en küçük birimdir. Türk alfabesinde yer alan harflerin her biri genel olarak tek ses değerini gösterir.

Dil ile ilgili bilimsel çalışmalarda kullanılmak üzere, 1928'de yasayla kabul edilen ölçünlü Türk alfabesinden ayrı, bu alfabedeki harflerin ayırıcı işaretlerle genişletilmiş bir gayriresmi *çeviri yada alfabesi* vardır.

Türkçedeki sesler

Konuşma sesleri *ünlüler* ve ünsüzler olmak üzere ikiye ayrılır.

Ünlüler

Oluşumları sırasında belirli bir engele takılmadan, zorluğa uğramadan çıkan seslere ünlü adı verilir. Türkçede sekiz ünlü vardır: a, e, ı, i, o, ö, u, ü. Dünya dillerindeki toplam farklı ünlü sayısı ise 200 civarındadır.

Ünlülerin sınıflandırılması

Ünlüler oluştuğu yere, dilin veya çenenin yüksekliğine, dudakların durumuna göre biçimlenir. Ünlülerin sınıflandırılmasında esas olan boğumlanmayla ilgili belli başlı ölçütler şu şekildedir: Artlık,-Önlük, Darlık/Genişlik, Düzlük/Yuvarlaklık, Uzunluk,; Kısalık.

Artlık / Önlük: Ağız boşluğunun ön ve art bölümleriyle ilgili karşıtlık; /a/-/e/, /ı/- /i/, /o/-/o/, /u/-/ü/ ayrımlarını belirler. Dilin ön tarafının tümsekleşmesiyle ağzın arka bölgesinde *art ünlüler* /a, ı, o, u/, dilin arka tarafının tümsekleşmesiyle ağız boşluğunun ön tarafında ön ünlüler /e, i, ö, ü/ oluşur.

Düzlük / Yuvarlaklık: Dudakların düzleştiği ya da yuvarlaklaştığı düz/yuvarlak karşıtlığı a/-/o/, /ı/-/u/, /e/- /ö/, /i/-/ü/ ayrımlarını belirler. Dudakların yuvarlaklaşması durumunda yuvarlak ünlüler /o, u, ö, Ü/, düzleşmesi durumunda ise *düz ünlüler* /a, e, ı, i/ oluşur.

Türkçedeki uzun ünlü sözükler Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce vd. dillerden kopyalanmıştır. Türkçe kökenli sözlerde birincil uzun ünlü yoktur. Bilimsel yazında *ön a* olarak bilinen ünlü de Arapça kökenli sözüklerde yer alır.

Türkçede ünlüler komşu ünlü ve ünsüzlerin etkisi vb. nedenlerle kalınlaşabilir, incebilir, daralabilir, düzleşebilir, yuvarlaklaşabilir, genişleyebilir veya kılalabilir, uzayabilir.

Ünsüzler

Ünsüzler, oluşumları sırasında bir engele takılarak sedalarını sürtünme ya da çarpmadan alan seslerdir.

Ölçünlü Türkçede harf olarak gösterilen ünsüzlerin sayısı 21'dir. Ancak ölçünlü konuşma dilindeki ünsüz seslerin sayısı daha fazladır: b, c, ç, d, f, ğ, g, ğ, h, j, k, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. Alfabe harf olarak yer alan j bir iki yansıma ve ödünçlemede, ft ise kimi ünsüzlerin komşuluğunda /n/nin bir alt ses birimi olarak bulunur.

Ünsüzlerin Sınıflandırılması

Türkçenin ünsüzleri oluşum/boğumlanma yerlerine (çıkaklarına) göre; ötümlü/ötümsüz (titreşimli/titreşimsiz) olmalarına göre; sürekli/sürekli olmayan olmalarına göre; ağız/geniz ünsüzü olmalarına göre dört grupta sınıflandırılır.

Oluşum yerlerine göre ünsüzler: Çift dudak ünsüzleri/b, p, m/; dış-dudak ünsüzleri/f, v/; dış ünsüzleri/d, n, s, t, z/; üst ön dişlerin hemen üstünde diş eti ile ön damağın birleştiği yerde oluşan /c, ç, j, ş/; ön damak ünsüzleri/g, k, l, r/; arka damak ünsüzleri /ğ, k, 1, ğ/; gırtlak ünsüzü /h/ olarak sınıflandırılabilir.

Titreşimli/titreşimsiz olmalarına göre ünsüzler: Ciğerden gelen hava akımının ses tellerine çarpmasıyla oluşan sesler titreşimli ünsüzlerdir. Ciğerden gelen hava akımının ses tellerini titreştirmemesi durumunda da titreşimsiz ünsüzler oluşur.

Türkçede /b, c, d, ğ, g, ğ, j, 1,1, m, n, n, r, v, y, z/ ünsüzleri titreşimli; /ç, f, h, k, k, p, s, ş, t/ ünsüzleri titreşimsizdir.

Sürekli/sürekli olmayan olmalarına göre ünsüzler: Çıkaklarında oluşurken hava akımının kesintili olduğu ünsüzlere sürekli ünsüzler, hava akımının sızdığı ünsüzlere ise sürekli ünsüzler adı verilir.

Türkçede /b, c, ç, d, ğ, g, k, k, p, t/ ünsüzleri sürekli; /f, ğ, h, j, 1,1, m, n, r, s, ş, v, y, z/ ünsüzleri sürekli değildir.

Ağız/geniz ünsüzü olmalarına göre ünsüzler: Akciğerden pompalanan ve ses yolunda ham ses hâline gelen hava akımı ağız boşluğuna yönlendirilirse ağız ünsüzleri, burun boşluğuna yönlendirilirse geniz ünsüzleri oluşur, •m, n, n / geniz ünsüzleri, diğer bütün ünsüzler ağız ünsüzleridir.

Türkçenin ses özellikleri

Herhangi bir dilde, sözcükleri oluşturan seslerin bir araya gelme koşulları aşağı yukarı bellidir. Türkçenin ses özellikleri alt başlıklar halinde şöyle sıralanabilir:

Türkçe kökenli sözcüklerde bulunmayan ünsüzler

- Türkçenin ses özelliklerinden biri, Türkçe kökenli sözcüklerde yansımalar dışında /j/ sesi bulunmamasıdır.
- Türkçede istisnai birkaç sözcüğün dışında /c, f, ğ, h, j, 1, m, n, n, p, r, s, ş, v, z/ ünsüzleri söz başında bulunmaz. Birkaç istisna dışında, bu ünsüzlerle başlayan sözcükler yabancı kökenlidir.
- Türkçe kökenli sözcüklerde bulunan /c, f, ğ, h, v/ ikincil ünsüzlerdir.
- Türkçede sözcük sonunda /b, c, d, ğ, g/ bulunmaz.

Ses uyumları

Türkçe kökenli sözlerde ünlüler arasında, ünsüzler arasında ve ünlülerle ünsüzler arasında olmak üzere üç ana ses uyumu vardır. Türkçenin ünlüleriyle ilgili vurgulanması gereken konuların başında artlık-önlük(kalınlık/incelik) ve dudak uyumu (düzlük- yuvarlaklık uyumu) gelir.

Artlık-önlük uyumu: Türkçe kökenli sözlerde kök hecedeki ünlünün niteliğinin sonraki hecedeki ünlünün art ya da ön olmasını belirlemesi durumudur.

Ünsüz-ünlü uyumu: Türkçe kökenli sözcüklerde ön damak ünsüzleri /g, k/ ve ön avurt ünsüzü /l/'nin art ünlülerle; art damak ve art avurt ünsüzleri /ğ, k, l/'nin ön ünlülerle aynı hecede veya yan yana bulunmamasıdır.

Dudak uyumu: Türkçe kökenli sözcüklerde düz ünlülerden sonra ancak düz ünlülerin, yuvarlak ünlülerden sonra dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlülerin bulunmasıdır.

Ünsüz uyumu: Ötümsüz ünsüzlerle biten sözcüklere, ötümlü ünsüzlerle başlayan ek geldiğinde, ekin ünsüzünün, ötümsüz karşılığı varsa, ötümsüzleşmesidir.

Ünlülerle ilgili diğer ses özellikleri

- *Kolon, konfor* vb. birinci heceden sonra o/ö ünlüleri bulunan sözcükler yabancı kökenlidir.
- Türkçe kökenli sözlerde *yad, yarın*. vb. istisnai birkaç sözcüğün dışında birincil uzun ünlü bulunmaz.
- Türkçede aynı ya da farklı hecelerde iki ünlü yan yana gelemmez. İki ünlünün yan yana bulunduğu *koordinasyon, mozaik*, vb. sözcükler yabancı kökenlidir.
- Türkçe sözcüklerde ikiz ve üçüz ünlüler yoktur. Türkçenin ünlüleri yalnız ünlülerdir.

Ünsüzlerle ilgili diğer ses özellikleri

- Türkçe kökenli sözcüklerde söz başı hariç, iki hatta üç ünsüz yan yana gelebilir. Ancak sözcük veya heceler *Türk, alt, ölç, üst* vb. belirli ünsüz çiftleri ile sona erebilir. *Altı, aldı, eller, gitmiş* vb. örneklerdeki gibi farklı hecelerde iki ünsüz yana bulunabilir. *Türkçe, altta, ölçtü, üstten* örneklerinde olduğu gibi ikisi hecenin sonunda, üçüncüsü sonraki hecenin başında olmak üzere üç ünsüz yan yana gelebilir.
- Türkçede sözcük kökünde ya da hece sonunda yan yana üç ünsüz bulunmaz. *Sfenks* vb. örnekler yabancı kökenlidir.
- *Kredi* vb. örneklerde söz başında iki ünsüz bulunan sözcükler yabancı kökenlidir.
- Türkçe sözcüklerde *-p* yalnızca tek heceli sözlerin sonunda veya *alıp, koşup* vb. zarf fiil ekinin sonunda bulunabilir.
- Sözcük ya da hece sonunda belirli ünsüz çiftleri bulunabilir. Söz ya da hece sonunda bulunan ünsüz çiftlerinin tamamında ilk ünsüz akıcı /l, n, r/ ünsüzlerinden biri veya /s/ dir.
- Türkçede *anne, elli* vb. birkaç istisna dışında sözcük kökünde ikiz ünsüz/uzun ünsüz yoktur.

Yardımcı sesler

Doğrudan ek veya eklerin bir parçası olmamakla birlikte eklenme sırasında ortaya çıkan seslere yardımcı sesler denir. Yardımcı seslerin *bağlama ünlüleri* ve *bağlama ünsüzleri* olmak üzere iki türü vardır.

Bağlama ünlüsü, ünsüzle biten bir sözcüğe, ünsüzle başlayan bir ekin gelmesi durumunda araya giren ünlüdür. Bağlama *ünsüzü*, sözcüğün ünlü ile bitmesi, ekin ünsüzle başlaması durumunda araya giren ünsüzdür.

Türkçenin hece yapısı

Hece, fiziksel veya motor tanıma göre ciğerlerden gelen havanın göğüs kaslarının kasılmasıyla bir seferde çıkardığı ses ya da seslerdir. Heceler birbirlerinden hece sınırı ile ayrılır. Hece sınırı iki hecenin arasındadır.

Ünlü ile biten hecelere *açık hece*, ünsüz ile veya uzun ünlü ile biten hecelere ise kapalı hece adı verilir. Hecelerin yapısı **V** (ünlü) ve **C** (ünsüz) işaretleriyle gösterilir.

Türkçede altı çeşit hece, bir hecede ise en çok dört ses vardır. Türkçede *ünlü; ünsüz+ünlü', ünlü+ünsüz-, ünsüz+iünlü-ünsüz; ünlü+ünsüz+ünlü; ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz* olmak üzere 6 hece türü vardır.

Türkçedeki alıntı sözcüklerin hece yapısı ise bunlardan farklı olabilir.

Hecelerin sıralanışında genel kural şudur: Sözcükte, her ünlü kendisinden önce gelen ünsüzü ve kendisinden sonra gelen tek veya düzenli iki ünsüzü kurduğu hecenin içine alır. Sözcükler birleşirken kapalı heceyle biten sözcüğün sonundaki ünsüz, birleştiği sözcüğün ilk hecesindeki ünlüyle yeni bir hece kurar.

Ses olayları

Dilin canlılık ilkesi gereğince sözcüklerde ve eklerde meydana gelen ses değişikliklerinin tümüne genel olarak *ses olayları* adı verilebilir. Bir dilin sesleri farklı nedenlerle değişebilir. Bunun için seslerin belirli özellikleriyle diğer sesleri etkilemesi, en az çaba ilkesi, en çok çaba ilkesi, ilişkide bulunulan dillerin etkisi, yazım vb. pek çok etken vardır.

Seslerin özellikleri ve işlevleri: Ünlülerin ve ünsüzlerin belirli özellikleri vardır. Örneğin oluşum yeri çift-dudak olan ötümlü, sürekli geniz ünsüzü *m*, komşuluğundaki ünlüyü yuvarlaklaştırabilir; ancak doğası gereği asla düzleştiremez.

Tarihsel süreç: Örneğin *git-* ünlü ile başlayan bir ek alıp *t* ünsüzü, iki ünlü arasında kaldığı zaman *gi-d-er*, *gi-d-iyor*, *gi-d-ecek* sözcüklerinde gördüğü gibi ötümlüleşerek *d* ünsüzüne gelişir. Bunun nedeni tarihseldir.

En az çaba yasası: Ötümsüz (titreşimsiz) ünsüzlerin söylenişi, ötümlü ünsüzlerden daha çok enerji gerektirir. Bu nedenle Türkçenin ses sistemine aykırı yabancı kökenli *film*, *fikj'*, *şükr vb.* örneklerde enerjiden tasarruf için ünsüz çiftleri aralarında bir ünlü türetilerek Türkçe hece sistemine uygun **filim*, *fikir*, *şükür*, vb. şekillerde telaffuz edilir.

Nedensiz ön damaksillaşmalar: Türkçede *elma*, *anne* vb. kimi sözcükler bilinen herhangi bir seslik neden bulunmamasına karşın, tarihsel gelişim süreci içinde ön damaksillaşmışlardır.

c, ç, ş, y/ ünsüzlerinin ön damaksillaştırıcı etkisi: Bu ünsüzler özellikle kendilerinden sonra gelen ünlüleri ön damaksillaştırabilirler. Örn. *yana** > *yene* > *yine**.

/y/'nin daraltıcı etkisi: /y/ ünsüzü, yanındaki ünlüleri nitelik bakımından değiştirme eğilimindedir. Örn. *gelmeyor* > *gelmiyor*.

/ b, m, p, f, w, v/ ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi: Dudak ünsüzleri yanlarındaki ünlüleri yuvarlaklaştırabilir.

Dar orta hece ünlüsünün düşmesi:

Türkçede orta açık hecede kalan dar ünlüler *alın* > *alın*, *bur*u*n* > *burnu* düşme eğilimindedir.

Zayıf ünlüsünün ön damaksillaşması: Türkçede uzunluk ve vurgu bakımından en zayıf olan /ı/ ünlüsüb*ı*t - > b*ı*t ı*nan->*ı*nan - vb. örneklerdeki gibi ön damaksillaşarak t ünlüsüne gelişme veya orta hecede düşme eğilimindedir.

Telafi uzunluğu: Sözcükteki seslerden birinin çeşitli nedenlerle düşmesi durumunda, sözcükteki bu kaybı telafi edecek bir gelişme meydana gelmesidir.

Seslerin birbirlerini etkilemesi:

Ünlülerin sözcüğün hecelerindeki sıralanışı artlık-önlük uyumu, dudak uyumu gibi belirli kurallara bağlıdır. İler ünlü, istisnalar dışında, kendisinden sonra gelen ünlüyü belirler. Ünsüzler de birbirlerini özellikle ötümsüzlük-ötümlülük bakımından etkiler.

Yazımın etkisi: Türk yazımı (imla) esas olarak söyleyişe dayalı, yani söylendiği gibi yazılma ilkesine dayanmakla birlikte, bazı durumlarda yazım kılavuzu ve sözlüklerdeki biçim söyleyişi etkilemektedir. Örneğin, *dağ*, *yağ* sözcükleri söyleyişte son sesteki *ğ* düşmesiyle /dâ/, /yâ/ biçimine gelişirken resmi ortamlardaki söyleyişlerde yazımdaki /dağ/, /yağ/ söylenişi esas alınır.

Başka dillerin etkisi: Doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkide bulunan diller birbirlerinin ses sistemine özgü bir sesi kopyalayabilir. Örn. *c,f, h,j*, v vd. sesleri Türkçe ses birimi dökümüne Arapça ve Farsça aracılığıyla girmiştir.

Ünlülerle ilgili ses olayları

Ünlü düşmesi: Sözcüğü oluşturan ünlülerden birinin çeşitli seslik nedenlerle kaybolmasıdır. Bu ses olayı söz başında, söz içinde ya da söz sonunda görülür. Örn. *ısıcak*>*sıcak*; *yalnız*>*yalnız*; *güveyi* >*güvey*.

Ünlü daralması: Benzeşme, daraltıcı ünsüzlerin etkisi vb. seslik nedenlerle geniş ünlülerin dar ünlü hâline gelmesidir. Örn. *y*o *karı*>*y *u*karı*; *y *ö *rü*->*y*ü *rü*-.

Ünlü türemesi: Sözcüğün özgün biçiminde bulunmayan bir ünlünün sonradan çeşitli seslik nedenlerle ortaya çıkmasıdır. Ünlü türemesi vb. genellikle söz içi durumda görülür. Örn. *azcık*>*azıcık*.

Ünlü genişlemesi: Ağız boşluğunun durumuna göre, dar ünlülerin geniş ünlü hâline gelmesidir. Örn. *ıgaç*>*a*ğaç*; *buz*->*b*o**z*-.

Ön damaksillaşma:Sözcükteki art ünlülerin, benzeşme, /c, ç,], ş, y/ ünsüzlerinin etkisi vb. nedenlerle ön ünlülere dönüşmesidir. Örn. *bıç*- >*b *ı *ç*-; *yanı*>*y *e *n* i.

Art damaksillaşma: Sözcükteki ön ünlünün benzeşme, uzun ünlülerin kısalması vb. çeşitli seslik nedenlerle art ünlüye dönüşmesidir. Örn. *tenri*>*tanrı*; *ısığ*>*ısı*.

Ünlü yuvarlaklaşması: Düz ünlülerin genellikle /b, f, p, v/ ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi sonucunda yuvarlak ünlülere dönüşmesidir. Örn. *dîvâr>duvar*.

Ünlü düzleşmesi: Sözcüklerdeki yuvarlak ünlülerin, düz ünlülere dönüşmesidir. Örn. *b*üt- > bi*t-, ü*ç*ü**n > için*.

Ünlü birleşmesi: Ünlüyle biten bir sözcüğün, ünlü ile başlayan bir ek alması ya da sözcük ile birleşmesi durumunda, ilk sözcüğün sonundaki veya ikinci sözcüğün başındaki ünlülerden birinin düşmesidir. Örn. *kahve altı> kahvaltı*.

Ünlü benzeşmesidir hecedeki ünlülerin diğer hece veya hecelerdeki ünlüleri kendisine benzetmesidir. Örn. *o+bir>öbür*.

Ünlü kısalması: Sözcüklerdeki uzun ünlülerin kısa ünlüye dönüşmesidir. Örn. Tar. *tâc> Türk. taç*.

Ünsüzlerle ilgili ses olayları

Ünsüz düşmesi: Sözcüğü oluşturan ünsüzlerden birinin herhangi bir seslik nedenle veya nedensiz olarak kaybolmasıdır. Örn. *bol->ol-, kapıg> kapı*.

Ünsüz türemesi: Sözcüğün özgün biçiminde bulunmayan bir ünsüzün sonradan çeşitli seslik nedenlerle ortaya çıkmasıdır. Örn. *ur->vur-, öyük>höyük*.

Göçüşme: Sözcük içindeki iki sesin söyleyişte yer değiştirmesidir. Örn. *kirpik> kiprik, yanlış >yanlış*.

Ötümlüleşme: Sözcükteki ötümsüz ünsüzlerin ötümlü ünsüzlere gelişmesidir. Örn. *kel->gel-, tiş>diş*.

Ötümsüzleşme: Sözcükteki ötümlü ünsüzlerin ötümsüz ünsüzlere gelişmesidir. Örn. *barmak > parmak*.

Ünsüz benzeşmesidir sözcükteki ünsüzlerin; oluşum noktası, nitelik **ve/veya** nicelik bakımından bir başka sese benzemesidir. Benzeşmeler sözcük içinde geriye doğru olursa buna *gerileyici benzeşme* denir. Örn. *penbe>pembe*. Benzeşmeler sözcük içinde ileriye doğru olursa buna *ilerleyici benzeşme* denir. Örn. *tesbit> tespit*.

Ünsüz aykırılışması: Bir parçanın, sistemli biçimde, aynı özelliği taşıyan komşu parçanın özelliğinden kaçınması sürecidir. Örn. *tepme>tekme*.

Ünsüz ikizleşmesek Sözcük kökündeki herhangi bir sesin, çeşitli nedenlerle yan yana iki kez yer almasıdır. İkizleşme uzun ünlünün kısalması, vurgu gibi seslik nedenlerle ortaya çıkabilir. Örn. *a*na > ann*e,e*ı'ig'50'*

Ünsüz tekleşmesi: Özgün söylenişlerinde veya yazılışlarında ikiz ünsüz bulunan sözcüklerin söyleyişte veya yazımda ünsüzlerden birinin düşmesidir. Örn. *edebiyât > edebiy*at*.

Süreklileşme: Sür eksiz ünsüzlerin, akıcı ya da sızıcı sürekli ünsüzlere dönüşmesidir. Örn. *öpke>öfke*.

Süreksizleşme: Süreksizleşme sürekli ünsüzlerin süreksiz ünsüzlere dönüşmesidir. Örn. *Jip>cip*.

Eklenmelerdeki benzeşme:

Sözcükler başka sözcüklerle ya da ekler sözcüklerle birleşirken genellikle yazıda gösterilmeyen kimi benzeşmeler ortaya çıkabilir. Örn. *binbaşı>bimbaşı; onlar>onnar*.

Hece düşmesi: Sözcükte birbirinin ardından yer alan ve birbirine benzeyen veya birbiriyle özdeş olan hecelerden birinin ses ve hece tekrarlarını önlemek, vurgusuzluk vb. nedenlerle düşmesidir. Örn. *dirilik>dirlik; oyuna->oyna-*.

Parçalar üstü ses birimleri

Dil ses bakımından ünlüler, ünsüzler ve hecelerden yani parçalar ile bu parçalara yüklenen bir tür müzik sayılabilecek *vurgu, durak, tonlama* gibi parçalar üstü ses birimi adı verilen öğelerden oluşur. Bütün bu öğeler anlam ve iletiyi etkiler. Bu öğelerdeki değişiklikler sözcüğün, cümlenin anlamını veya yine sözcüğün sözlük türünü değiştirebilir.

Vurgu

Herhangi bir sözcüğün parçasının diğer parçalara göre daha baskılı ve güçlü biçimde söylenmesidir. Böylelikle daha baskılı söylenen parçaya önem verilmiş olur. Ses bilgisinde sözcük vurgusu ve cümle vurgusu olmak üzere iki ana vurgu türü vardır. Ayrıca *öbek vurgusu, berkitme vurgusu ve ahenk vurgusundan* da söz edilebilir.

Türkçe genel olarak vurgusu sonda bulunan bir dildir. Sözcüklere yapım eki eklendikçe vurgu sona kayar.

Tonlama

Tonlama konuşma sırasında sesin perdesinin değişmesiyle oluşan melodik perdeleme ve dalgalanmadır. Bu melodik dalgalanma, konuşmacının sinirli mi, sakin mi, nazik mi, şaşırılmış mı vb. o an içinde bulunduğu psikolojik durum hakkında bize bilgi verir. Ton yükselebilir, düşebilir, sabit kalabilir.

Durak

Konuşma esnasında cümleler veya sözcükler arasında verilen kısa aralıklardır. Dimağın asıl işlevi konuşmada anlamın ve uyumun daha açık hâle getirilmesi ve yüksek bilgi içeren içeriğin veya düşük olasılığın ifade edilmesidir.

